

APIE VIENĄ PERGALE

Išėjus Norbertui Vėliui, Lietuvos humanitariniuose moksluose atsivėrė žiojėjanti tuštuma. Tokios kompetencijos, tokios begalinės erudicijos asmens, tokio senosios kultūros žinovo mes nebeturėsime. Savo darbingumu bei darbo rezultatais Vėlius priklausau tai šlovingajai Profesorių kilčiai, kuriai priklausantys žmonės savo asmenyje koncentruodavo visus ligtolinius savo srities pasiekimus ir galingų monografijų srautu pratęsdavo ją, nurodydami naujas tos srities kryptis ir galias.

Vėlius buvo nepaprastai daugiabriau-nė asmenybė. Jis ne tik apibendrino tautosakos bei etnografijos duomenis, bet ir juos rinko, publikavo, užsiėmė kraštotyra ir ją rėmė, - jo gausios veiklos aprašymas, jo užsiėmimų, publikacijų, įvairiausios veiklos sąrašas nepaprastai platus. Vėliaus veiklos keliomis eilutėmis apibendrinti neįmanoma. Čia tik norėčiau pamėginti priartėti prie vienos jo veiklos briaunos, kuri, man regis, jam pačiam buvo svarbiausia, - prie lietuvių religijos ir mitologijos tyrimų.

Kai Vėlius pradėjo domėtis šia sritimi, joje vyravo XIX a. metodologijos, sumišusios su marksistiniais prielipais, visas mitologinių tyrimų paveldas susidėjo iš praėjusio amžiaus teorijų adoravimo ar kritikos, romantinės ar pozityvistinės (ir hiperpozityvistinės) krypties. Rimtų tyrinėjimų praktiškai nebuvo: apie pusšimtį metų lietuvių mitologijos ir religijos tyrinėjimų srityje viešpatavo sąstingis, realiai tęsėsi XIX amžius. Šiuo metu lietuvių mitologijos tyrinėjimai gyvuoja kaip atskira kryptis; pasirodė, jog lietuvių tautosakoje ir etnografijoje slypi gausybė senosios mitologijos atšvaitų, taigi tolesni tyrimai turi didžiulę empirinę atramą, juolab kad paruoštas fundamentalus istorinių šaltinių rinkinys, išeina mitologijos tyrinėtojų straipsniai ir monografijos, dirba daugiau ar mažiau žadantys doktorantai ir t.t. Padėtis pasikeitė, ir tai ilgamečio, neįtikėtina sunkaus Vėliaus triūso vaisius.

Lietuvoje mūsų senosios tradicijos tyrinėjimai jau akivaizdžiai suskilo į du laikotarpus - „iki Vėliaus“ ir „po Vėliaus“. Nei Teodoras Narbutas, nei Jonas Basanavičius, nei kiti senosios tradicijos tyrinėtojai

nesukūrė mokslinės krypties, nepagrindė senosios mitologijos ir religijos tyrinėjimų tradicijos. Norbertas Vėlius ne tik sukūrė kryptį ir mokyklą; parengtu, bet, deja, vis dar neišleistu lietuvių religijos ir mitologijos šaltinių ir jų komentarų daugiatomiu jis pranoko iki šiol žymiausią šaltinius apibendrinusį Wilhelmo Mannhardto veikalą. Kaip XX a. baltų tradicijos tyrinėtojai rėmėsi Mannhardt, - sutikdami su juo ar diskutuodami, bet visada remdamiesi juo - taip XXI amžiuje bus remiamasi Vėliumi.

Niekaip negalima atsistebėti, kokiomis sąlygomis Vėlius pagrindė profesionalius lietuvių mitologijos tyrinėjimus kaip savarankišką kryptį. Jau už kraštotyrinę veiklą jis buvo persekiojamas, terorizuojamas, jo monografijos ilgai gulėdavo leidyklų stalčiuose, spausdavo „planiniai darbai“. Iki 1985 m. Vėlius tebebuvo Lietuvių kalbos ir literatūros instituto jaunesnysis mokslinis bendradarbis - nepaisant jo kvalifikacijos, dviejų išleistų monografijų, nepaisant to, kad jis buvo penkių ar šešių paskelbtų tautosakos rinkinių sudarytojas ar vienas sudarytojų, nepaisant to, kad jau ruošėsi gintis habilitacinį darbą. Neseną praeitį atsimenantieji gali puikiai suprasti, ką tai reiškia ir kokį menką žingsnelį jam tereikėjo žengti - Vėlius to nepadare. Užtat per tą laiką nepaprastai sunkiomis sąlygomis parengė dvi labai reikšmingas monografijas - „Mitinės lietuvių sakmių būtybės“ (1977) ir „Senovės baltų pasaulėžiūra“ (1983). Tai buvo profesionalios lietuvių religijos ir mitologijos krypties pradžia. Ir kokia pradžia... Tarkime, pirmoje knygoje Vėlius išnagrino žemąsias lietuvių mitologijos mitines būtybes - ir taip kruopščiai, kad iki dabar tema tebelieka išsemta. Etnologijos studentai, rašantys darbus apie kokią laumę ar raganą, susiduria su problema - visi šaltiniai Vėliaus jau surinkti ir apibendrinti... Belieka savaip juos interpretuoti, bet ir vėl remiantis Vėliumi. „Senovės baltų pasaulėžiūra“ - bene originaliausia iki šiol lietuvių ir apskritai baltų kultūros tyrinėjimų knyga. Į tradiciją joje žvelgiama per visiškai netikėtą geografinį aspektą; be to, tai darbas, kuris per vieną požiūrio tašką apžvelgia visą baltiškąją dvasios pasaulį - tokio darbo iki Vėliaus

Kultūra

apskritai nebuvo. „Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis“ (1987), trečioji Vėliaus studija, skirta folklorinio velnio įvaizdžiui, irgi buvo tokia išsami, kad etnologai iki šiol praktiškai nebegali šios temos plėtoti - viskas surinkta ir apibendrinta. Galima tik kokios kitos naujos metodologijos pagrindu perinterpretuoti tai, ką padarė Vėlius, ir vėl „remiantis Vėliumi“.

Beje, apie metodologijas. Tikiuosi, netrukus paaiškės, kad Vėliaus dėka lietuvių mitologijos tyrimai ne tik vyko, bet ir rėmėsi europiniais metodais. Dirbdamas anoje santvarkoje, Vėlius privalėjo remtis marksizmu, ir tiesa, jo darbuose yra po perkūnsargį - po kokią painią Marxo ar Engelso citatą, kuri tame darbe kyšo kaip vinis... O ją įkalus, darbas su akivaizdžiu palengvėjimu lekia toliau, prie jos negrįžtama. Pats Vėlius deklaravo struktūralistinius požiūrio taškus - Jurijui Lotmanui, Viačeslavui Ivanovui ir Vladimirui Toporovui „pralaužus ledus“, struktūralizmas dvasinės kultūros tyrimuose būdavo šiek tiek „leidžiamas“, tad buvo galima remtis rusų tyrinėtojais. Išties, struktūralistinio požiūrio „leidimas“ buvo pamatuotas - vargu ar yra kitas metodas, taip netinkantis dvasinės kultūros tyrimams, kaip struktūralistinis: visiškai nusunkiantis „dvasią“ ir tepaliekantis „struktūrą“, lietuviškai - griaučius. Bet iš tikrųjų Vėlius dirbo savais metodais, ir jo veikalai nėra struktūralistiniai. Kiekviename darbe, priklausomai nuo medžiagos pobūdžio, jis atradavo ją atitinkantį požiūrio tašką, taigi ir metodą. „Senovės baltų pasaulėžiūra“ didžiąja dalimi atitinka religijos geografijos metodologiją, Europos religijotyroje užsimezgusią maždaug penktame mūsų amžiaus dešimtmetyje (taigi vieną naujausių religijotyros srovių). Kai Lietuvoje atsirado religijos geografijos pirmeivių, jie pastebės, kad ši srovė Lietuvoje gyvuoja nuo 1983 m.

Kiti du Vėliaus veikalai parašyti pagal religijos fenomenologijos (Rudolfo Otto ir ypač Gerardo van der Leeuwo pirmoje mūsų amžiaus pusėje pagrįsto metodo) principus. Medžiaga Vėliaus knygoje tvarkoma pagal pagrindinius fenomenologijos reikalavimus - sklaidoma, skaidoma, klasifikuojama... Čia ne vieta kalbėti apie fenomenologijos principus, bet XXI am-

žiuje apie Vėlių bus kalbama kaip apie fenomenologinių tyrimų Lietuvoje pirmąją. Tai dar sykį parodo Vėliaus asmenybės mastą - atkirstas nuo europinės literatūros ir metodologinių srovių, jis pats jas atrado...

Vėliaus asmenyje lietuvių tautosakos ir etnografijos tyrinėjimai susijungė į vieną mitologijos ir religijos tyrinėjimų kryptį. Tai, kad ji egzistuoja, yra vien tik Vėliaus nuopelnas. Šiame amžiuje neturėjome svetimšalių, užsiimančių vien lietuvių religinės tradicijos tyrimais; o tie lietuviai, kurie, svetimose šalyse gyvendami, rasdavo laiko lietuviškai dvasinei ar religinei tradicijai, jos tyrimų dėl daugelio objektyvių ir subjektyvių priežasčių nepavertė kryptimi. Tad galime dar sykį tarti ir pabrėžti - Vėliaus dėka lietuvių religijos ir mitologijos tyrimai egzistuoja, Vėliaus dėka jie turi ateitį. Kokia ji bus, nuo jo nebeprisklausoma.

„ANSAMBLIO“ PRIIMAMASIS

In memoriam Vytautui Kavoliui

Jūs kavuolėliai, mani brolialiai,
O jūs nukalkit aksamali žirkas
(„Oi ir atbėga bistrus alnals“, kalėdinė daina)

Kai pasaulį palieka žymus žmogus, visada nestinga tų, kurie jį vadina savo mokytoju ar bičiuliu. Šiapusiniams jauniems gan sunku numanyti užatlantės įtampų ištakas bei padarinius. Tad verčiau spęskime ir kalbėkime apie tai, kas buvo ir kas tebėra Kavolis Lietuvoje, ką jis reiškė, ne kaip iš po skverno andai skaitytų „Metmenų“ mitologema, o kaip universitetų auditorijose ir greta jų bylojęs gyvas žmogus. Šiuo požiūriu Kavolis buvo mokytojas, kurio gausybės mokinių nepavyks suskirstyti pagal mokyklas ar specialybes, partijas ar tikybas. Eidamas link jų, suteikdamas galimybę visiems, kuriems atrodė esąs svarbus ir reikalingas, būti greta, lemtingai pakeitęs įprastą akademinio bendravimo sampratą, iš pamatų sukrėtęs snūduriuojančias akademijas, jis pirmai posovietinei mokslininkų ir kultūrininkų kartai įdavė abejonę - pakabiausią tyrinėjimo įrankį ir pozityvios visuomeninės laikysenos laidą. Abejonę, be kurios, bent jau žmogiškosios „fizikos“ erdvėje, neatsiranda ir tikėjimas.

Kiekvieno žmogaus išėjimas yra tragiškas ir neatitaisomas, kiekvieno didžio mokslininko pasitraukimas yra dar ir netektis mokslui bei kultūrai. Vėliaus netektis yra neįtikėtina skaudi - savo asmenyje jis įkūnijo visą kryptį, išsistą mokslinę sritį. Jo mokiniai, kolegos, doktorantai likome nepaprastai vieniši.

Bet tai, kad šiandien galime tarti *mes*, yra daug. Tai yra Vėliaus pergalė. Daug žmonių XXI amžiuje sakys „mes“, o Vėliaus knygos gulės prie jų kompiuterių. Vėlius jiems atrodys kaip kultūrinis didvyris, pagrindęs *mūsų gentį* kažkada, „laikų pradžioje“, sutemų ir chaoso metais. O kultūriniai didvyriai visose mitologijose elgiasi vienodai - jie įsteigia, duoda pradžią, patapšnoja per petį ir pasitraukia į savo dievišką Tėvynę. Visada - pernelgį anksti.

Gintaras Beresnevičius

Atvykęs į Lietuvą dėstyti, Kavolis akivaizdžiai ir neakivaizdžiai susidūrė su dviem tendencijom, kurias iliustruoja pirmųjų jo paskaitų Vilniaus universitete atmosfera: Vinco Krėvės auditorija buvo tikraja to žodžio prasme prisigrūdusi stovinčių jaunuolių, o pirmose eilėse iškilmingai sėdėjo garbūs kultūros veikėjai. Iš pradžių gal būta gerokai snobizmo ir paprasčiausio pažiopsojimo, bet atvažiavus vėl, auditorijos prisirinkdavo artipilnės tų, kurie profesorių sąmoningai rinkosi ne tiek dėl žinių, kurių niekur kitur negalėjo gauti, bet greičiau dėl ypatingo, spontaniško, intriguojančio ir provokuojančio mąstymo, svarstymo, kalbėjimo. Tuo tarpu Kavoliui tarytum neegzistavo akademiniai laiptai laipteliai, hierarchijos taisyklės, aukštųjų mokyklų ir jų padalinių nesantaikos. Jis skaitė paskaitas ir Kauno, ir Klaipėdos universitetuose, ir Lietuvių literatūros ir tautosakos institute, o Vilniaus universitete nesileido „prišamas“ prie kurios vienos katedros ar fakulteto. Kultūrologijos, literatūrologijos, sociologijos, idėjų istorijos, o dažniau - šių disciplinų paribuose atsiduriančių seminarų darbus profesoriui rašė studentai, kurių studijų knygelės buvo išduotos pradėdant Dailės bei Muzikos ir baigiant ar ne Žemės ūkio akademija.

Arbatėlių katedrose profesorius vengė, o dažnų ir ilgų priėmimo valandų susiti-

kimo vieta, pavyzdžiui, Vilniuje pasirinko netoli nuo universiteto senųjų rūmų esančią studentų pamėgtą nebrangią „Ansamblio“ kavinę. Ten vyko protų evoliucijos ir revoliucijos. Dešimtys studentų, doktorantų, jaunų dėstytojų ne vien išgirdavo naujas pavarde bei teorijas, ne vien žymėjosi iš atminties diktuojamas bibliografinės nuorodas, bet ir gaudavo galimybę visai kitaip pažvelgti į jų analizuojamą problemą. Tas „kitaip“ dažniausiai nebuvo koks nors ypatingas kavoliškas metodas: interdisciplinarumą, komparatyvines tarpcivilizacines perspektyvas, elementariųjų priešpriešų logikos atsisakymą, mąstymo discipliną ir tyrinėtojo autorefleksiją Lietuvoje yra propagavęs ne jis vienas. Tačiau vargu, ar kas kalbėjo įtaigiau už profesorių, lygiai vargu, ar kiti taip atkakliai svarstė siūlomų metodologijų, juo labiau - savo vojo optimizmo ir skepsio ribas.

Nerūšiuodamas temų ar objektų į aktualius ir atgyvenusius, modernius ir viduramžiškus, jis rasdavo būdą iškelti intriguojantį klausimą. Savo pasaulėžiūrinius kriterijus bei argumentus, svarbius visuomeniniuose forumuose, akademiniėje sferoje, ypač svarstant studentų ar disertantų projektus bei tekstus, Kavolis nuosekliai suspenduodavo. Jo santykis su kitamaniu mokytiniu buvo visai kas kita, nei bandymas „perauklėti“ ar šalta tolerancija - nuširdžiai gerbdamas žmogaus interesą, smalsumą ir galvojimo būdą profesorius tapdavo tikru mokytoju visiems, kurie buvo linkę atsiverti komplikuotai nūdienės humanitarijos problematikai.

Kavolio pastabos jo skaitytų darbų parašėse tik retai buvo klaidų taisyrai - tai abejonių ir glaustų minties provokacijų nuorodos, lygiai spontaniškos ir sistemiškos, lygiai geranoriškos ir (net parašius aukščiausius vertinimus) verčiančios tikslinti samprotavimo seką ar prielaidų sistemą. Neretai svarbesnes pastabas profesorius paduodavo užrašytas ant atskiro lapo. Tai būdavo proga susipažinti su jo senučiuke rašomąja mašinėle, kurios kryptuojantį šriftą, papildytą ranka žymėtai lietuviškais diakritikais, iš vienaitėlio žvilgsnio atpažindavo visi su Kavoliu susirašinėję.

Naktimis apie kompiuterį svajojantys ir jame vienintelę intelektualios veiklos tobulinimo perspektyvą regintys jaunuoliai, susidūrę su ironiška Kavolio, kuriam niekaip netinka atsilikusio tradicionalisto